

Бібліографічний опис статті: Татенко В. О. Суб'єктно-вчинковий підхід на службі у соціальної психології / Віталій Татенко // Психологія особистості : наук. журнал. – Ів.-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2015. – № 1 (6). – 310 с. – С. 20–32.

УДК : 159.9 (075.8)
doi: 10.15330/ps.6.1.20-31

Віталій Татенко

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
vitat@voliacable.com

СУБ'ЄКТНО-ВЧИНКОВИЙ ПІДХІД НА СЛУЖБІ У СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті порушено питання щодо актуальності застосування у соціальній психології суб'єктно-вчинкового підходу. Здійснено спробу інтерпретації уявлень про об'єкт, предмет і методологію соціально-психологічного пізнання. Розглянуто проблемні моменти, пов'язані з використанням принципу суб'єктно-суб'єктної взаємодії та принципу спільного вчинку в дослідженні соціально-психологічного феномену соціалізації індивіда. Запропоновано суб'єктно-вчинковий варіант вирішення проблеми надіндивідуальних форм психічного життя.

Ключові слова: соціальна психологія, суб'єктно-вчинковий підхід, суб'єктно-суб'єктна взаємодія, соціалізація, спільний учинок.

Суб'єктно-вчинковий підхід є результатом творчого поєднання суб'єктного і вчинкового підходів, що отримали свій розвиток у теорії та

методології сучасної вітчизняної психології. Так історично склалося, що названі підходи більш ініціативно розроблялись і продуктивно запроваджувалися в межах філософської психології, загальної психології, історії психології. В той же час існують підстави вважати, що цілий ряд теоретичних, методологічних та прикладних проблем соціально-психологічної науки і практики можуть знайти своє нове тлумачення і своє розв'язання, якщо будуть розглянуті з позицій суб'єктно-вчинкового підходу. Отже, спробуймо обґрунтувати це припущення.

Проблема самовизначення соціальної психології як науки. Якщо поставити питання про те, яку користь для себе може отримати соціальна психологія, звернувшись до послуг суб'єктно-вчинкового підходу, то відповідь на нього варто розпочати з розгляду її базових теоретично-методологічних конструктів, а саме – уявлень про об'єкт, предмет і методологічні принципи цієї науки.

Соціальна психологія позиціонує себе насамперед як галузь психологічної науки, що діалектично протистойть психології індивідуальній, оскільки обирає своїм основним об'єктом психічний феномен спільного життя як мінімум двох індивідів, а як максимум – усіх людей планети Земля і навіть розумних інопланетних створінь, якщо такі віднайдуться у просторах Всесвіту. Тобто соціальну психологію викликала до життя необхідність вирішення тих актуальних проблем, які залишилися за межами інтересів і можливостей індивідуальної психології.

Взаємодія суб'єкта і об'єкта соціально-психологічного пізнання опосередковується його предметом, що передбачає з'ясування закономірностей та механізмів процесу становлення спільного (суспільного) життя людей в його психологічному вимірі. Як зазначає М. М. Слюсаревський: "...Предмет соціальної психології має охоплювати все те, що відомо світовій психологічній думці про спільне життя людей, і те, що вона тільки "намацує" в цій царині, – від парадоксу Лап'єра до юнгівських архетипів колективного несвідомого" [2, с. 29]. Разом із тим важливо наголосити, що соціальній психології як суб'єкту наукового пізнання в якості його об'єкта протистоять не просто індивіди чи особистості, а власне людські істоти, що є носіями суб'єктно-вчинкової форми активності, авторами і творцями свого індивідуального і суспільного життя.

Якщо тепер звернутися до проблеми методології соціально-психологічного дослідження, то відразу зазначимо, що і досі є актуальним, представлене Б. Ф. Ломовим у його книзі "Методологічні та теоретичні проблеми соціальної психології" (1984) положення про суб'єктно-суб'єктну взаємодію. "...Специфіку соціально-психологічного підходу, – зазначає М. М. Слюсаревський, – слід шукати все ж не у відношеннях суб'єктів різного рівня з об'єктами, а в його спрямованості на з'ясування психологічної феноменології суб'єктів та їхньої взаємодії" [Там само, с. 27]. Отже, одна з принципових методологічних вимог до організації процесу соціально-психологічного пізнання полягає в тому, щоб забезпечити суб'єктно-

суб'єктний формат взаємодії дослідника (дослідників) і досліджуваного (досліджуваних), а також соціально-психологічної науки і практики, соціальної психології й інших психологічних і не психологічних наук.

Разом з тим суб'єктно-вчинковий підхід пропонує конкретизувати суб'єктний і суб'єктно-суб'єктний принципи положенням про вчинковий (Сократ, Джордано Бруно) і спільно-вчинковий (П'єр Кюрі і Марія Кюрі) характер будь-якого, зокрема і соціально-психологічного пізнання. Не менш актуально також вести мову про спільний фасилітативний учинок дослідника і досліджуваного (перший допомагає другому зрозуміти і розв'язати суперечності його особистого чи суспільного життя, а другий першому – успішно вирішити наукову проблему), що відповідає рекомендаціям постнекласичної методології.

Так само при дослідженні соціалізувальних процесів, механізмів впливу людини на людину, міжособистісних, групових та міжгрупових стосунків, масовидних проявів психіки, феноменів лідерства тощо кожний, хто бере в ньому участь, повинен розглядатися і оцінюватися згідно з критеріями індивідуальної суб'єктності (самостійності, ініціативності, креативності, конструктивності, продуктивності, відповідальності тощо), готовності до суб'єктно-суб'єктної взаємодії (діалогу чи полілогу), а також з точки зору реальної суб'єктної готовності до індивідуального і спільного вчинку як вищого прояву соціопсихічної активності людини.

Проблема соціалізації. Людська істота онтично запотенційована соціальністю. Вона не відбудеться як людина, не відчує радості власне людського буття і навіть не виживе як біологічний людський організм, якщо з моменту народження, а дехто вважає, що ще на пренатальній фазі онтогенезу, не потрапить у турботливі культурно-психологічні обійми соціуму. Це положення не викликає сумнівів. Проте існує цілий ряд проблемних моментів теоретичного і методологічного характеру щодо природи, сутнісної специфіки, а також підходів до дослідження процесу соціалізації. Зокрема, це стосується проблеми індивіда як суб'єкта соціалізувального процесу, яку і пропонується проаналізувати, звернувшись до пояснювально-інтерпретативних можливостей суб'єктно-вчинкового підходу.

Які аргументи можна навести на користь твердження, згідно з яким саме індивід є не тільки головним "фокусом", але й справжнім суб'єктом соціалізувального процесу.

1) Насамперед людський індивід із самого початку свого життя є носієм онтичної здатності-схильності-готовності до набуття власне людських властивостей, без чого навіть найкращі соціалізувальні моделі і технології були б безсилі допомогти йому стати людиною.

2) Свою суб'єктно-авторську активність і зацікавленість у тому, щоб стати соціалізованою істотою, людський індивід виявляє шляхом вибіркової ініціації комунікативних контактів з носіями соціального досвіду, а також інтеріоризації, привласнення, накопичення, індивідуалізації, інтерпретації та

апробації останнього у практиці свого індивідуального та суспільного життя.

3) Починаючи з раннього дитинства, індивід нарощує суб'єктну здатність до самосоціалізації – самостійного оволодіння життєво важливими особисто для нього соціокультурними знаннями, цінностями, смислами, компетенціями, дискурсами і практиками.

4) Потенціал індивіда як суб'єкта соціалізації специфічним чином виявляє себе у готовності і спроможності прилучитися до процесу соціалізації інших індивідів, що сприяє його утвердженню в статусі члена суспільства.

Проте завдання полягає не в тому, щоб перекладати соціалізувальну ініціативу і відповідальність із суспільства на індивіда чи навпаки, а в тому, щоб, відпрацьовуючи обидва варіанти, бачити можливість і необхідність їх коректного і творчого поєднання у вигляді цілісного пояснювального конструкту. Адже як соціалізація індивіда неможлива без його активної суб'єктної, авторської, творчої участі в цьому процесі, так і актуалізація притаманного йому суб'єктного потенціалу неможлива без активної, зацікавленої участі в цьому процесі інших, уже соціалізованих суб'єктів.

Так, свого часу набув розвитку підхід, розробники якого (Ч. Х. Кулі, Дж. Мід, У. Томас, Ф. Знанецький та їхні послідовники) запропонували розглядати суспільство з його інститутами та відповідними соціальними агентами, з одного боку, й окремих індивідів, з другого – рівноправними і взаємопов'язаними суб'єктами соціалізувального процесу. Тобто, якщо соціум турбує переважно те, щоб не переривався процес передачі досвіду від покоління поколінню, то індивід більшою мірою переймається питаннями своєї інтеграції у цей соціум. Однак означені цілі настільки пов'язані між собою, що досягнення одних неможливе без досягнення других.

Якщо говорити про принципи, що становлять методологічну основу такого інтегративного підходу до соціально-психологічного розуміння сутності феномену соціалізації, то у більшості досліджень відповідного спрямування пріоритет віддається принципу *суб'єктно-суб'єктної взаємодії*. Проте нерідко обґрунтування необхідності запровадження цього принципу обмежується загальними міркуваннями моралізаторського характеру щодо неприпустимості об'єктного ставлення до людини з боку інших людей чи соціальних інституцій. Якщо ж вести мову більш конкретно, а саме стосовно процесу соціалізації індивіда, то тут запровадження згаданого принципу вимагатиме обговорення низки важливих питань.

Одним із них є питання щодо того моменту, з якого процес соціалізації індивіда може розглядатися як суб'єктно-суб'єктна взаємодія. Адже далеко не всі дослідники, скажімо, готові визнати немовля суб'єктом соціалізувального процесу, зокрема ті, які вважають, що суб'єктом людина стає тільки тоді, коли у неї формується свідомість і самосвідомість, Я-образ, Я-концепція, воля тощо. Однак також має право на існування точка зору, згідно з якою соціалізувальний процес бере свій початок ще до народження

дитини, а суб'єктна взаємодія розпочинається вже тоді, коли, перебуваючи в утробі матері, вона виявляє власну рухову активність, реагує на зовнішні подразники, виявляє спроможність до формування елементарних умовних рефлексів тощо. Тому, аби не спізнитися, дорослим краще заздалегідь починати ставитися до ще не народженої дитини як до суб'єкта її власного і власне людського життя на певному рівні його онтогенетичного розвитку.

Друга важлива соціально-психологічна проблема при запровадженні принципу суб'єктно-суб'єктної взаємодії полягає в тому, що дитина як суб'єкт свого життя і учасник процесу її соціалізації зазнає постійних змін кількісного і якісного планів. Дорослі нерідко зі значним запізненням помічають ці зміни, а тому не завжди встигають вчасно скоригувати свою суб'єктну активність, підлаштувати її під нові суб'єктні запити і можливості дитини, своєчасно допомогти їй перейти на новий рівень суб'єктної активності.

Третя соціально-психологічна проблема стосується узгодженості суб'єктно-суб'єктної взаємодії між індивідом і різними іншими учасниками процесу соціалізації на різних його етапах. Типовим прикладом такого роду проблем можуть слугувати випадки, коли між батьками і їхніми батьками, вихователями дитсадка, вчителями виникають конфлікти з приводу мотиваційних та організаційних аспектів навчання, виховання, психічного і соціального розвитку дитини як їхнього партнера по суб'єктно-суб'єктній взаємодії, учасника процесу соціалізації.

Проте, як зазначалося, сама лише суб'єктна активність (а значить і суб'єктно-суб'єктна взаємодія) може не відповідати прийнятим у суспільстві критеріям, за якими соціалізованого індивіда можна відрізнити від не соціалізованого чи соціалізованого відповідно до норм і цінностей асоціального, аморального, протиправного життя.

Проведені у цьому напрямі соціально-психологічні дослідження [3; 4] дозволили сформулювати ідею про необхідність конкретизації і доповнення принципу суб'єктно-суб'єктної взаємодії науковим положенням про спільний учинок як соціально-психологічний механізм соціалізації індивіда.

Розглянемо це положення більш детально.

1) Поняття "спільний учинок" слід відрізняти від понять "спільна діяльність", "групова поведінка" тощо. Здійснення спільних учинків спрямоване на утвердження і відстоювання духовних і душевних цінностей, переоцінку і перетворення (утворення нової) морально-психологічної ситуації суб'єктно-суб'єктної взаємодії. Спільна діяльність і групова поведінка можуть набувати ознак учинковості, а можуть бути в цьому розумінні нейтральними, аморальними, асоціальними і навіть реально злочинними.

2) Спільний учинок передбачає вільне творення і практичне запровадження його учасниками системи моральних критеріїв, норм і правил, за якими вони мають намір будувати своє життя як члени малої чи великої соціальних груп.

3) У спільних учинках соціалізувального плану роль суб'єктів-фасилітаторів виконують соціалізовані інші – вихователі, вчителі, батьки, старші товариші, а також автори творів мистецтва та їх герої тощо. При цьому головною метою покладається створення для особи, котра соціалізується, необхідних умов для її становлення суб'єктом учинкової активності. Якщо на початкових етапах соціалізувального процесу припускаються елементи наслідування прикладів учинків, здійснених значущими іншими, то на наступних його етапах молода людина повинна виявляти справжню вчинкову самостійність і креативність, власне суб'єктну готовність до індивідуального і спільного вчинків.

4) Соціалізувальний ефект спільного вчинку визначається покладеною в його основу ідеєю зацікавленого взаємообміну можливостями і досягненнями: кожний кожному віддає за максимумом те, що є в нього найцінніше і навзаєм за максимумом присвоює те найкраще, що пропонують йому інші учасники спільно-вчинкової взаємодії. Як альтернативні, в даному разі розглядаються варіанти: егоїстичний (більше брати – менше віддавати), альтруїстичний (менше брати – більше віддавати), паритетний (скільки взяв – стільки віддав), що поступаються вище зазначеному своїми морально-психологічними чеснотами, а також формуально-розвивальними можливостями.

5) Специфіка процесу соціалізації, побудованого на основі ідеї спільного вчинку полягає у тому, що до добровільної персональної і спільної відповідальності його учасників за вчинене додається їх персональна і спільна відповідальність за процес і результат становлення одне одного як носіїв соціальних якостей і творців соціальних цінностей та смислів.

6) Високий соціалізувальний потенціал спільного вчинку пояснюється тим, що останній відтворює сутнісну – суб'єктно-суб'єктну специфіку людського буття, моделює наближену до реальності культурно-історичну ситуацію соціального розвитку, а також пропонує особі, яка соціалізується, присвоїти найбільш людяні способи вирішення її життєвих суперечностей.

Проблема групи як суб'єкта. Тривалий час у соціальній психології точаться дискусії з приводу того, наскільки і в якому розумінні малу і велику соціальні групи можна вважати суб'єктами життєдіяльності, чи в даному разі маємо справу з науковою соціально-психологічною метафорою, що вимагає індивідуально-психологічного довизначення. Розглянемо цю суперечність з позицій суб'єктно-вчинкового підходу.

Так, цілком переконливим і підтвердженим практикою вважається соціально-психологічне положення про те, що об'єднання, групування, інтеграція, кооперація, колективізація є умовою підвищення рівня ефективності індивідуальних зусиль, що в референтній групі кожний її член отримує додаткові інформаційні, мотиваційні, інструментальні і навіть енергетичні ресурси, завжди може розраховувати на психологічну (когнітивну, емоційну, поведінкову) підтримку від інших її членів.

Усвідомлення належності до значущої професійної чи дозвільної групи, громадського об'єднання, політичної партії, змагальність, боротьба за лідерство виступають потужними соціально-психологічними стимулами активності людини, нарощування та актуалізації її сутнісних сил. Але чи достатньо цих свідчень і аргументів для того, щоб саме групу, а не її членів визнавати суб'єктом діяльності, спілкування, соціально-психологічного життя як такого?

Відповідаючи на це запитання, слід зауважити, що у психологічній науці з цього приводу склалися дві теоретично-методологічних версії. Згідно з однією, соціальні феномени людського життя (зокрема його груповий формат) вважаються визначальними в онтологічному сенсі, а індивідуальні – похідними від них. Мовляв, спочатку було Ми, а потім з нього виділилися окремі Я. Відтак категорія "індивідуальність" фіксує факт походження індивідуального з дуального (Т. Х. Карімов). У працях А. В. Брушлинського вищим в ієрархії суб'єктів визначається людство як найбільша соціальна група. Вся решта об'єднань, а також окремі індивіди, розглядаються як суб'єкти похідні. Щоправда і статус людства як "верховного" суб'єкта є доволі відносний, оскільки, по-перше, слово "людство" є іменником середнього роду, а суб'єктами повноваженнями, як правило, наділяються "він" чи "вона" (чоловік, жінка, лідер, партія, народ тощо), а, по-друге – ніхто не дасть гарантій, що у Всесвіті не існує ще більш розумний суб'єкт (нескінченна ієрархія розумних суб'єктів), для якого наша планета з її мешканцями є ніщо інше, як експериментальний майданчик.

Зрозуміло, що така соціоцентрична пояснювальна модель передбачає певну об'єкту підлеглість одних суб'єктів іншим. Якщо звернутися до прикладів з життя, то свого часу у вітчизняній ідеологічній літературі, в наукових працях, а особливо в агітаційно-пропагандистських матеріалах комуністична партія, комсомольська, піонерська організації позиціонувалися як реальні суб'єкти. Годі згадати добре відомі старшому поколінню російськомовні гасла: "Партія сказала – надо! Комсомол ответил – есть!", "Будь готов! Всегда готов!" та ін. При цьому стосунки між такими ієрархічно підпорядкованими суб'єктами будувалися як за принципом піклування-виховання, так і підпорядкування-використання. Відповідні приклади також знаходимо в нашій недавній історії, коли усіяко культивувався колективістична спрямованість особистості, її готовність пожертвувати собою заради ідеалів світлого майбутнього і навпаки – індивідуалістична, егоцентрична, егоїстична спрямованість вважалася негідною будівника комунізму.

Існує інша – антропоцентрична точка зору, згідно з якою реальним суб'єктом, автором, творцем свого життя визнається окрема людина, а група розглядається як своєрідний засіб її пристосування до несприятливих умов середовища. Мовляв, виникнення і розвиток масовидних, групових, колективних способів існування живого є еволюційним винаходом поколінь індивідуальних організмів у боротьбі за своє виживання. Так, за рахунок біологічного виробництва надлишкової маси генетичного матеріалу, була

віднайдена можливість нейтралізувати чи принаймні зменшити вплив негативних факторів на процес відтворення поколінь. Природна доцільність прижиттєвого об'єднання окремих істот в колонії, зграї, стада, роди, племена тощо пояснюється тим, що більш масивне і згуртоване групове утворення краще відлякує ворогів і, що більш важливо, надає членам групи можливість використовувати біопсихічні реакції одне одного як сигнали, які вказують на наявність тих чи інших реальних стимулів (Б.Ф. Поршнєв). Аналогічним чином, хоча на якісно вищому рівні, групову форму життя використовують людські індивіди, зокрема, як засіб соціалізації, обміну інформацією, а також спільного вирішення різного роду проблем професійного і побутового характеру. Тут як приклад згадуються картинка з підручника історії, на якій зображено полювання первісних людей на мамонта, а також народні прислів'я: "Свій розум май і людей питай", "Гуртом і батька легше бити" тощо.

Оскільки ж група, на думку прихильників антропоцентричної версії, є засобом задоволення потреб індивідуального життя, вона не може мислитися суб'єктом у власному розумінні цього слова. А на питання про те, чому хтось вважає інакше, пропонується наступна відповідь. Мовляв, статусом суб'єкта соціальна група наділяється тому, що кожний її член делегує (добровільно чи під тиском обставин) якусь частину своєї суб'єктності лідеру, керівнику, інститутам влади і управління, погоджуючись, певним чином, на роль об'єкта. Оскільки владна інстанція діє від імені групи, то складається враження, що крім індивідуальних суб'єктів існує ще один цілком реальний і конкретний – груповий, колективний, масовий – власне, надіндивідуальний суб'єкт, якому приписується свідомість, діяльність, воля, емоції, настрої, почуття, переживання, ставлення, характер і темперамент, душевність і духовність, тобто фактично всі властивості індивідуального суб'єкта, окрім хіба що тілесності, оскільки лицезріти надіндивідуального суб'єкта як такого не випадало ще нікому.

Але ми також не маємо безпосереднього доступу до психіки іншої людини, однак це не заважає визнавати реальність її існування. До речі, ще Сократ звертав увагу на те, що людина є носієм надіндивідуального, яке є більш глибоким, інтимним і водночас більш універсальним. І. Кант, виокремлюючи в людині емпіричний (індивідуально-психологічний) і трансцендентальний шари, пов'язував останній з уявленнями про трансцендентальний суб'єкт, а також про надіндивідуальний первень, що несе в собі ознаки людини як такої. О. Г. Асмолов історію поняття "надсвідомі надіндивідуальні явища" пов'язує з уявленнями про "вроджені ідеї" (Р. Декарт), "архетипи колективного несвідомого" (К. Юнг), "космічне несвідоме" (Судзукі), "космічну свідомість" (Е. Фромм), "несвідоме як мовлення Іншого" (Ж. Лакан), "колективні уявлення" (Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль) і "неусвідомлювані структури" (К. Леві-Строс, М. Фуко) [1, с. 403-404]. При цьому, якщо згадані дослідники відшуковували надсвідоме надіндивідуальне у просторі індивідуальної психіки, то, мовляв, В.І.

Вернадський вбачав у колективній несвідомій роботі людства джерело походження нового пласта реальності – ноосфери [Там само]. Однак і тут потребує наукового уточнення поняття "несвідома робота людства" і залишається відкритим питання про те, чи можемо приписувати саме людству і саме ноосфері статус суб'єкта, автора, творця?

Тобто, постає питання про те, що традиційно можливість виконання суб'єктної функції приписується носію психічної активності, яка, в свою чергу, мислиться як генетично і функціонально пов'язана з діяльністю мозку. І тут немає питань, якщо йдеться про конкретну живу людину. Група ж як така не має своєї власної мозкової структури, а отже й не має своєї власної психіки і тому, мовляв, не може визнаватися реальним суб'єктом діяльності, суб'єктом життя, суб'єктом життєдіяльності.

У вирішенні цієї проблеми, актуальність якої визнається сучасною соціальною психологією, можна піти різними шляхами. Або дотриматись уявлення про психіку як функцію мозку і на цій підставі відмовити групі у суб'єктних правах, або визнати можливість існування психічного як ідеальної форми життя у відриві від матеріального субстрату, що відкриває шлях до визнання групи, колективу, натовпу, людської маси, людства і навіть ноосфери повноцінними суб'єктами (авторами і творцями) власного буття. Проте, аби не загострювати суперечність, варто спробувати відшукати золоту середину між означеними полярними позиціями. Тобто, погоджуючись з ідеями, що спрямовують соціальну-психологічну думку на подальший розвиток уявлень про природу психічного, про специфіку соціально-психологічного пізнання, з одного боку, обмежитися традиційним підходом до розуміння людської психіки як функції мозку і водночас результату взаємодії людини із соціокультурним оточенням, а з іншого – визнати психічне на вищих рівнях його розвитку відносно автономним і самодостатнім утворенням, здатним зробити мозкову діяльність своєю функцією. Відтак, не обтяжена однобічною залежністю від тілесності, людська психіка (людина як психічна, душевно-духовна система) здатна виступити реальним суб'єктом свого не тільки індивідуального, але й групового, колективного, масового – спільного з іншими соціального буття.

З цієї точки зору соціально-психологічні феномени за своєю природою є нічим іншим, як узагальненими, інтегрованими і тому анонімними продуктами індивідуальної і міжіндивідуальної активності, авторське право на які втрачено і не потребує відновлення, а соціально-психологічний (груповий, колективний, масовий) суб'єкт є нічим іншим, як узагальненим, інтегрованим уявленням про ті індивідуальні суб'єктні ресурси, що були задіяні для його створення. Саме соборна природа соціально-психологічної форми суб'єктності надає їй авторитет, а також силу і владу над індивідуальною суб'єктністю, породжує уявлення про її надіндивідуальний статус.

Таким соціально-психологічним суб'єктним контентом, наприклад, наповнене поняття бога, а також уявлення про загальнолюдські цінності, у створенні і постійному перетворенні яких бере участь фактично кожна

окрема людина, як правило, нічого не підозрюючи з цього приводу. Знову ж таки героїчні перемоги у війнах нерідко приписуються арміям, народам, країнам, державам, але у бойових діях беруть участь, здійснюють відважні вчинки і свідомо гинуть конкретні люди. Тому соціально-психологічні уявлення про всенародний подвиг, масовий героїзм слід розуміти (знову ж таки в межах означеної нами традиційної позиції) як певне узагальнення проявів учинкової активності окремих суб'єктів, які спромоглися поєднати в собі індивідуальні і суспільні цінності і смисли.

Таким чином, логічно припустити, що реальними носіями як індивідуальної, так і групової форм суб'єктно-вчинкової активності виступають конкретні індивіди як члени певних спільнот. При цьому, якщо індивідуально-психологічна суб'єктна активність здійснюється у форматі – "Я – суб'єкт індивідуальних учинків" і "Я – суб'єкт учинків, спільних з іншими", то соціально-психологічна – у форматі "Ми – суб'єкти індивідуальних учинків" і "Ми – суб'єкти спільних учинків". Відтак інстанція "Ми", представлена у просторі психіки кожного члена групи, постає реальним соціопсихічним "субстратом" групової, колективної, масової суб'єктності і вчинковості.

Запропонований підхід певною мірою врівноважує в статусі соціоцентричну і антропоцентричну версії суб'єктно-вчинкової активності, оскільки поняття надіндивідуального суб'єкта може сприйматися як таке, що передбачає його домінування над індивідуальним суб'єктом. Проте компромісною в даному разі видається версія, що припускає не тільки можливість, але й доцільність використання поняття "надіндивідуальний суб'єкт" у контексті соціоцентричного підходу і пропонує утримуватися від його використання, замінивши на поняття групового, колективного, масового чи соціально-психологічного суб'єкта, коли дослідник дотримується антропоцентричної орієнтації, або намагається уявити можливість партнерських стосунків між індивідуально-психологічним і соціально-психологічним форматами суб'єктності.

Слід врахувати і той факт, що в залежності від культурно-історичних умов, життєвих обставин, коли пріоритетними виявляються цінності, що мають об'єднувати людей, актуалізується уявлення про вищу значущість соціально-психологічної форми суб'єктно-вчинкової активності (волонтерський рух під час війни, готовність до самопожертви заради спасіння близьких людей). Відповідно індивідуально-психологічна форма такої активності може певною мірою знецінюватися і навпаки. Такі моменти властиві процесу наукового пізнання, проте при втраті контролю за ситуацією можна легко зійти з траєкторії розвитку на рух по колу. Тим більше, що між згаданими формами суб'єктно-вчинкової активності існує не антагоністичне відношення, а діалектичний зв'язок, і разом вони утворюють певну суперечливу єдність, онтичну цілісність, розчленовувати яку дозволено хіба що умовно, лише з метою пізнання. Не слід виключати можливість існування перехідних форм і своєрідних суб'єктних синтезів індивідуально-психологічного і соціально-психологічного. Так, феномен

лідерства поєднує в собі індивідуально-психологічні риси людини і вимоги ситуації, що є соціально-психологічним утворенням за своєю природою.

Підсумуємо викладені вище думки.

Теоретично-методологічні засади суб'єктно-вчинкового підходу були розроблені в межах загальної психології, яка завжди вважалася головним розпорядником у просторі психологічного пізнання. Проте останнім часом суттєво зріс попит на розробку більш конкретних, зокрема – соціально-психологічних наукових проектів, що стимулювало інтенсивний розвиток цієї галузі психологічної науки і надало їй певної теоретично-методологічної незалежності, право самій обирати свій шлях. Тому мова не йде про нав'язування соціальній психології загально-психологічного підходу, а про те, щоб розглянути доцільність його застосування у вирішенні актуальних соціально-психологічних проблем.

Хоча людина із самого початку запотенційована суб'єктивним і вчинковим, але їх становлення і розвиток відбуваються завдяки її ініціативній і зацікавленій взаємодії з носіями відповідного досвіду, тобто згідно із соціально-психологічними законами. А це означає, що суб'єктно-вчинковий підхід в принципі може розраховувати на розуміння, визнання і зацікавленість з боку соціальної психології.

Як показала спроба інтерпретації уявлень про об'єкт, предмет і методологічні засади соціальної психології, їх змістове наповнення може бути конструктивно доповнене положеннями про суб'єктно-вчинкову природу соціально-психологічних феноменів та соціально-психологічного пізнання. Обґрунтовується доцільність запровадження в методології соціально психологічних досліджень (окрім суб'єктно-суб'єктного) принципу спільного вчинку суб'єктів, об'єднаних почуттям Ми.

Аналіз феномену соціалізації дозволив актуалізувати низку проблемних питань, зокрема щодо встановлення того моменту в онтогенезі людської істоти, починаючи з якого, соціалізувальний процес реально розглядати як суб'єктно-суб'єкту взаємодію. Акцентовано увагу на проблемі узгодження суб'єктно-вчинкової активності різних його учасників – індивідуальних і групових. В якості сутнісного критерію оцінки процесу соціалізації та його результатів запропоновано розглядати суб'єкту готовність індивіда до вчинку – індивідуального і спільного з іншими.

Аналіз дискусійних питань стосовно суб'єктних характеристик групи дозволяє зробити висновок про доцільність розрізнення більш і менш традиційного підходів до розуміння природи психічного і відмінностей, що існують між індивідуальною та соціальною формами психічного життя. Пропонується концепт соціально-психологічної (групової, колективної, масової, спільної) суб'єктності як реально існуючого утворення, онтологічну основу якого складає інтегроване і оприявлене у процесі взаємодії почуття Ми кожного з учасників групи. Відношення індивідуально-психологічного і соціально-психологічного форматів суб'єктно-вчинкової активності розглядається з позицій діалектичної логіки як єдність протилежностей, що

дозволяє зрозуміти внутрішні джерела їх становлення, функціонування і розвитку.

Отже, є підстави сподіватися, що соціальна психологія принаймні не залишиться байдужою до запропонованих з боку суб'єктно-вчинкового підходу інтерпретацій її актуальних проблем і скористається його можливостями при організації науково-дослідної роботи.

1. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии / А. Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2002. – 479 с.
2. Слюсаревський М. М. Історіогенез соціальної психології як джерело уявлень про її змістовий обсяг і дисциплінарну будову / Історіографічні та методологічні координати теорій соціальної психології: [монографія] / [М. М. Слюсаревський, В. В. Жовтянська, М. М. Скорик, Н. В. Хазратова та ін.]; за наук. ред. М. М. Слюсаревського; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – С. 9–34.
3. Татенко В. О. Спільний учинок як наукове поняття і вищий рівень взаємодії людини з людиною / В. О. Татенко // Сучасна українська політика: політики та політологи про неї. К. : Український центр політичного менеджменту. – 2008. Спецвипуск : Політичний менеджмент. – С. 42–54.
4. Шульга В. Д. Спільний учинок як соціально-психологічний механізм соціалізації учнівської молоді: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. К. : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2013. – 24 с.

REFERENCES

1. Asmolov, A. H. (2002). Po tu storonu soznaniya: metodologicheskie problemy neklassicheskoi psikhologii [On the other side of consciousness: the methodological problems of non-classical psychology] / A. H. Asmolov. – M. : Smysl (rus).
2. Sliusarevskiy, M. M. (2013). Istoriohenez sotsialnoi psikhologii yak dzherelo uiavlen pro yii zmistovyi obsiah i dystsyplinarnu budovu [Istoriohenez social psychology as a source of ideas about its scope and meaningful disciplinary structure] / Istoriohrafichni ta metodolohichni koordynaty teorii sotsialnoi psikhologii: [monohrafiia] / [M. M. Sliusarevskiy, V. V. Zhovtianska, M. M. Skoryk, N. V. Khazratova ta in.]; za nauk. red. M. M. Sliusarevskoho; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psikhologii. – Kirovohrad : Imeks-LTD, 9–34 (ukr).
3. Tatenko, V. O. (2008). Spilnyi uchynok yak naukovе poniattia i vyshchyi riven vzaemodii liudyny z liudynoiu [Joint action as a scientific concept and a higher level of interaction between man and man] / V.O. Tatenko // Suchasna ukrainska polityka: polityky ta politolohy pro nei. K.: Ukrainskyi tsentr politychnoho menedzhmentu, Spetsvypusk : Politychnyi menedzhment, 42–54 (ukr).
4. Shulha, V. D. (2013). Spilnyi uchynok yak sotsialno-psykholohichniy mekhanizm sotsializatsii uchnivskoi molodi [Joint action as a socio-psychological mechanism of socialization of students]: Avtoref. dys. ... kand.. psykhol. nauk. K. : Instytut sotsialnoi ta politychnoi psikhologii NAPN Ukrainy (ukr).

Vitaliy Tatenko

SUBJECT-DEED APPROACH AT THE SERVICE IN SOCIAL PSYCHOLOGY

The article raised the question of the relevance of use in social psychology subject-deed approach. It was attempted interpretation of representations of the object, subject and methodology of socio-psychological knowledge. It was considered the problematic aspects related to the use of the principle of subject-subject interaction and joint action principle in the study of social and psychological phenomenon of socialization of the individual. A subject-deed solution to the problem supra-individual forms of mental life.

Keywords: *social psychology, the subject-deed approach of subject-subject interaction, socialization, joint act.*

© "Психологія особистості", 2015

© Віталій Олександрович Татенко